

За теперішній

Ніла Зборовська

ПРО РОМАНИ ЕММИ АНДІЄВСЬКОЇ

Емма Андієвська відома українському читачеві як поет, автор малої прози. Нещодавно у видавництві "Орій" при УКСП "Кобза" перевидано два твори цієї письменниці. А саме, "Роман про добру людину" (1973) та "Роман про людське призначення" (1982). Перебуваючи за межами України, письменниця інтуїтивно проникає в її внутрішнє життя і одночасно спостерігає його ззовні, намагаючись охопити українську реальність цілокупно, повернути її в космічне буття. Це завдання і вирішується у названих вище творах.

У "Романі про добру людину" письменниця звертається до повоєнних часів, коли у Міттенвальдському таборі для переміщених осіб українців-вигнанців, рятуючись від радянської тоталітарної системи, сподівались на милість чужого світу.

Роман виразно тенденційний. Ідеї оголені й точно позначені. Назва твору прямо вказує на тематичний вектор. Публіцистично-пристрасний початок про існування безмежно доброї людини, що виправдовує світ і буття в цілому, є світоглядним опертям роману. Хоча, звичайно, насамперед це — антиімперська книжка, що виразно проявляється у специфічній стилістиці твору. Е.Андієвська користується найрізноманітнішою емоційною лексикою, подаючи нищівну викривальну оцінку імперському блудові та його провідникам ("ці кровожерні єдинонеділимі і єдиноправильні істини разом з їхніми ошчасливловачами й ізбавителями"). Саме слово "м'ясорубка" із різного роду означеннями (радянська, енкаведівська, сталінська і т.д.) багаторазово нагнітається у тексті. Письменниця творить якнайдошкульніші метафори, на кшталт "мясожерний чобіт", "мясорубка зла", "смертоносний батіг", "свинячі писки зла", "зв'язаний народ поклали під дошки й притисли кремлівськими сідницями" тощо. Емоційність негативного викривального контексту посилює історична конкретизація достовірних фактів. Іронічно-саркастичне письмо пересипане експресивним іменниковим та прикметниковим словотвором, що виконує яскраво-настроєву функцію.

У цьому романі свідомо зреалізоване міфотворче завдання. Е.Андієвська самовіддано возвеличує українця, виражаючи його в таких прикметних рисах, як доброта, обдарованість, схильність до характерництва, тобто потойбічного знання (остання риса особливо наголошується). Характерники з любов'ю змальовані в романі одвічними лицарями світла, що зі століття в століття надихають слабкодушких вірою.

Герої роману — потенційні носії чуда. Чудо несподівано прозирає у найрізноманітнішій подобі: в душі Дмитрика поселяється корова і стає його духовним пастушком, у Грицька Вертили всередині чорноморська хвиля, що надає йому неподоланної сили, Максим носить у своїй голові вогненних мишей, які вийшли з крові розстріляних кобзарів. Козак Мамай оприсутнений в романі як “Боже об’явлення”. Уже сам факт, що Бог вибрав цього характерника і оборонця правди для свого прищестя повинно підсилувати могутність постаті українського лицаря. Отже, ряд подій, героїв, мотивів виступає варіацією ідейного змісту, яким умовно можна позначити українську бездоганність.

Світ розчакхнутий глобальною опозиційністю (Бог — диявол, Україна — імперія, світло — тьма, добро — зло, буття — небуття). Ця опозиційність, з одного боку, непримиренна, з іншого, вирішується через віру: світло оберне тьму, зерна добра проростуть у злому, цілковите внутрішнє перетворення змінить світ і т.ін. Так, письменниця розправу енкаведистів над таборами показує як диявольський розгул: дикі кабанигієни з кабанячим цяманням накидаються на людей, шаліючи від крові. У цьому безпросвітньому мороці замучений але ще недобитий енкаведистами Гудзій наперекір очевидному вірить, що потяг до зла — явище неприродне, і тому прокинувся в “кривавої тварюки” сумління, каєття, а на місці “кабанячої пики” вилуциться обличчя людини. У романі час від часу звучить пророчий голос, сповнені вірою слова у перемогу добра і світла. Ясновидіннями й пророцтвами Е.Андієвська перегукується з віщуваннями Шевченка: “Смертоносний Батіг, який пахолки зла проголосили єдиним Богом, зм’якне смердючою ганчіркою і розсиплеться на попіл, щойно люди подолають у собі страх, ріками крові вивірає світло, покликане знищити всю мерзенну гидь...”.

Роман Е.Андієвської не має сюжетно-логічного розгортання подієвості, а будується виключно на семантичних аналогіях і паралелях. Подія тут не має значення випадковості, а завжди символічна. Все це говорить про зліквідацію часової спрямованості. У попередньому романі “Герострати” (1970) втрата часової тяглості викликає в героя страх. Образ знищеного часу характеризується таким чином: “час лежить купою, замість рухомого і видовженого, він круглий і непорушний, з якого боку хочеш, з такого і починай рахунок, а це означає, що хоч він нібито є, його насправді немає...” У “Романі про добру людину”, як і в наступному “Романі про людське призначення”, світ повністю підпорядкований ідеї круглого часу. Це виражається насамперед синтаксичною ускладненістю тексту. Е.Андієвська видовжує речення. Власне, речення стає романом у мініатюрі. Дискурсивний момент зустрічі персонажів подається сферично, — все про одного з них. Наступне речення має пронизати життєвий шлях іншої людини і т.д. і т.п. Незважаючи на те, що авторка спирається на історично-конкретну ситуацію — табір для переміщених осіб, — це лише зовнішня хронотопна позначеність: у конкретному часі-просторі прочиняються двері в інші світи, минуле сідає поруч з теперішнім, прадіди еднаються зі своїми далекими нащадками.

У романі Е.Андієвської весь світ перекритий Україною, все пояснюється українськими реаліями (Самарканд — “це, властиво, Київ, тобто не Київ, а майже Київ”, всі ріки світу впадають у Дніпро тощо). Пекло розгортається картиною суцільно пошматованого ножами Дніпра, а “на весь світ простягається Хрещатик”, там по обидва боки виходять просто з землі живі до половини пам’ятники Шевченку, Лесі Українці... Дніпро — це ріка мертвих і ріка живих, “ріка Страшного суду і раю”.

Таким чином, міфологічне письмо Андіївської розмикає просторові межі, уможутнюючи поняття України до буттєвого символу.

“Роман про людське призначення” є властиво продовженням попереднього твору. Епіграфом тут стоять слова Т.Шевченка “Возвеличу малих отих рабів німих!” Дія виразніше переноситься у Всесвіт. У центрі світобудови розташована українська земля, цей містерійний простір, у якому всі події і з’яви мають космічний характер. Ідея вибраної, обітваної землі розгортається космогонічною реальністю: Київ — “столиця всього людства”, “віддих землі з ротом-отвором біля пам’ятника Кобзареві”, місце найінтенсивнішого випромінювання землі, тому тут, “поклавши під ноги сонце і місяць”, Господь вершитиме праведний суд. Просторова містерія географічно охоплює міста земної кулі, але, по суті, це планета, названа українськими іменами, тут оприсутнюється якась тотальна українська експансія. Одного дня в Україні, свідчить авторка, звичайнісінька яблуня почала закорінюватися гіллям у землю, як баньян, щоб вирушити в похід по світу. Це метафоричне диво є одним із складових яскравого художнього міфу Е.Андіївської про вселенську місію України. У такий спосіб в романі реалізується рушійний емоційний спалах-спротив на реальну дійсність, що була в значній мірі безнадійною для українського буття.

“Я можу блискавично в різні боки роздумувати будь-яке поняття до кінця”, — говорить Е.Андіївська. Якщо в попередньому романі таким роздмуханим у різні сторони поняттям була доброта як екзистенційна сутність людини, то в цьому романі письменниця тотально кожного героя підводить до проблеми людської появи, призначення людини. Показ героя являє собою мандрівку по спіралі його єства, при якій споглядаються дивовижні душевні переміщення, людина в якусь мить перевтілюється на істоту, котрої сама не знає. Вона водночас є тим, що є, і тим, чим не є.

Ця людина-космос або концепція двосутності людської перегукується із вченням дона Хуана про “тональ” і “нагваль” з книжок Карлоса Кастанеди¹.

Проникнення духу людського в космічне безмежжя, нове часопросторове відчуття стає в романі своєрідним міфом, людським хронотопом, який твориться на основі чисельних наукових гіпотез, східних космологічних уявлень тощо. Уже на початку свого творчого шляху Е.Андіївська створила чарівний образ космічної людини у прозопоезії “Джалапіта” (1962). Оскільки “Роман про людське призначення”, як і попередній, розганяє ідею круглого часу, то кожний герой насамперед розкривається всім своїм життям, тривимірний простір людської земної долі зреалізовується в цілісному вимірі, де немає таких понять, як до і після, як початок і кінець. Тривалість, як і протяжність, одночасно існує в трьох координатах. Саме тому, що криві лінії світових подій замикаються, спричиняючи рух по колу, присутність Шевченка, Мамаєва, козаків-запорожців у минулих віках не має реального смислу, з космічної точки зору вони існували завжди й існуватимуть вічно. Отож час круглий і час лінійний складають одну з провідних опозицій роману. Задля увиразнення істинного і облудного часу письменниця творить метафоричний образ катушок часу: там, де волокнина тріскається, час витікає з

¹ Карлос Кастанеда — американський письменник, перуанець за походженням. “Тональ”, “нагваль” — езотеричні терміни, котрими він означає фізичну й метафізичну сутність людини.

кола на поверхню і видовжується в лінію, ця пошкоджена, деформована подоба сприймається як дійсна тяглість.

Роман Е.Андієвської виривається за межі реалістичного світу. Персонажі, як правило, обернені всередину, там відбувається активний процес світотворення. Увага, таким чином, сконцентровується на внутрішньому баченні, зоровій дії. Незвичайний кут зору оприсутнює нову реальність, нову можливість буття. Так, Онуферко Ковжун, проказавши молитву-закляття, зреалізовує промінь, на якому тримається і з якого виникає Всесвіт, спостерігає вселенську панораму творення й розширення космічного простору, час, що бумерангом повертається назад до нульової появи, серед безмежного небуття бачить Бога, єдине й самотнє начало. Перемістившись за межі очевидно світу, визирнувши лише одним оком назовні, інший герой переживає незвичайну картину: "перед ним репнув світ, і, його, Керика, пойняв стан, наче цієї миті він, щойно пробуджений до життя шматок нетямушого м'яса, вмочує пальці в саму сутність буття...". Така метафора зору і стану неодноразово помножується в тексті. Отож, герої роману перш за все зрячі, видющі. Власне, сам текст задумувався як багатоокий, такий, що намагається охопити собою безмежну фасетність світу й людини.

У романі Е.Андієвської відлунюються давні міфи й легенди. На цій основі значною мірою твориться образна система. Видиво Марини у замку Нестеренка розгортається просторовою панорамою України-світу, де босонога дівчина пасе на повідку велетенську рибу, яка час від часу ковтає, а тоді випльовує сонце і місяць. Образ велетенської риби нагадує давньоєгипетську богиню Нут, що кожного дня народжує сонячний диск і щодня поглинає його ротом.

Стародавні вірування ототожнювали зло з брудом. Е.Андієвська, відштовхуючись від цих уявлень, показує переддень Страшного суду як всюдисущу велетенського розміру лазню, по якій чалапає сліпа потвора-куб, принаджуючись трупним запахом грішників. Один із химерних образів-персонажів роману: людино-кінь Віктор Платонович Кентавр. Своїми виховательськими здібностями і нестримною вдачею він нагадує міфічних кентаврів, хоча Е.Андієвська у його міфічну природу вселяє український дух. Сваюля людино-коня означається вигуком — "Ще не вмерла Україна", своєрідним подразником сили. У цілому текст роману має на меті дражнити ворога, виступаючи певним силовим полем супроти кадебешників, супроти мертвої реальності, що замахнулася на живе. Шевченкове "возвеличу" в Е.Андієвської набуває воістину магічного звучання. Це — текст-оберіг, текст-замовляння. З кожного свого героя письменниця намагається видобути могутню захисну силу. Тому її не цікавить людська очевидність — характер, конфлікт тощо.

Людина у неї поглинається містичним, нелюдським світом. Недаремно в обох романах містяться ритуально-обрядові картини, космічний діалог мертвих і живих, заклинали прокляття і т.ін. Таким чином, діалог, який веде Е.Андієвська з реальним світом, суцільно скерований на обернення, приручення ворожого. Кумулятивна структура тексту відповідає цьому завданню. Композиційно-смілова модель нагадує щоразове ущільнення сфери. Довжелезний ряд героїв, які ніби нанизуються одне за одним, є власне творенням могутньої космічної безтілесності — української сили. Текст, що являє собою оповідний потік, логічно не має потреби в центруванні, тому тут немає головних, як і другорядних героїв, часової послідовності подій. Розширення тексту — це передовсім помноження знаків, які співіснують в онтологічному просторі.

“Весь світ — це суцільні значущі знаки”, і тому зосередження героя (а це рівноцінне діяльності) повинно бути спрямоване у цю значущу сутність світу. Людське призначення в тому й полягає, щоб вчасно витлумачити даний Провидінням знак і використати це знання. В іншому випадку герой проживає не своє життя, як трапилось з Миросоєю або Наталкою Біланюк. Так само Всевишній позначає долю народу. Для українців — це тризуб, “найсліпучіший знак” у скарбниці Творця. Так твориться образ вибраного народу, космічну присутність якого світ ще не навчився читати.

Кожний герой роману є знаком в собі і знаком для когось іншого, відповідно до цього будується оповідь: закручуючись навколо одного героя, все зв'язується нитками присутності. Таким чином, твориться метакод людської долі.

Е.Андієвська значною мірою перебуває під впливом світоглядної концепції Плотіна. Вихідний момент плотінського світобачення — абсолютно довершене праначало — Єдине, яке продукує множинність буття, але в такий спосіб, що залишається постійно непочатим, повним, невтратним.

Сліди плотінської концепції виразно проступають в символічній образності роману. Так, яблуня-банья нагадує гігантське дерево, що уособлює Єдине як потенцію всіх речей у Плотіна. В іншій частині тексту авторка безпосередньо звертається до цього образу: дерево світу з грубим “коренем-ногою”, що є Господь, “корінь слова і корінь всього буття”. Як відомо, Плотін, стикаючись з опозицією повноти і міри реалізації задуму прийшов до об'ємної глибинної ідеї синтезу мистецтв. Синтетичні вірші Е.Андієвської (слово, музика і барва) були спробою випробувати плотінську гіпотезу. У прозі Е.Андієвська також шукає форми, аби подолати множинність єдиністю. Цей своєрідний пошук цілісного художнього бачення, настроїв духу на таке бачення передають обидва романи.

Опозиція ідеальної органічності й зреалізованої множинності вирішується через колосальну потенційність людини. Тому герой письменниці — це завжди не часткова особистість. Alter ego Е.Андієвської в “Романі про людське призначення” — Діана Рибачук, жінка невсипущої творчої емоції. Витвір її безмежно пульсуючої уяви — рококовий сад з лабіринтом, що є зрештою ідеальним втіленням творця й творіння.

Поміщаючи свого героя серед неозорого плину, “цього дихального й пульсуючого суцільного простирадла”, письменниця пристрасно вірить у те, що в людині, “мізерній скалочці буття” світлосяйно зійде дух, і вона, підносячись з “дна всесвітнього відра” у вселенську мандрівку, оприсутнить Космос українським іменем.